

KOŁO MIŁOŚNIKÓW HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO IFP UAM

(W SKŁADZIE: KAROLINA BOROWIEC, KATARZYNA DOBICKA, OLGA DWORNIK, MACIEJ GAJZLEROWICZ, NATALIA HEMMERLING, MARIUSZ LEŃCZUK, BARBARA ŁUKASZEWSKA, DOROTA MASŁEJ, TOMASZ MIKA, URSZULA MODRZYK, DOROTA ROJSZCZAK-ROBIŃSKA, MARTA SIWIŃSKA, ALICJA TEMPŁOWICZ, OLGA ZIÓŁKOWSKA)

Z CZEGO SIĘ BARANEK BOŻY SKŁADA... WZNOWIENIE EDYCJI ZABYTKU Z BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ

1. KODEKS

Będący przedmiotem niniejszego artykułu tekst pochodzi z bernardyńskiego manuskryptu znajdującego się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej. Rękopis o sygnaturze BK 101 to kodeks papierowy o formacie 16 × 10,5 cm. Tekturowa oprawa została powleczone brązową skórą, zdobioną z obu stron wyciskami. Układ tekstu jest jednokolumnowy. Rękopis nie jest dziełem jednej osoby – wyróżnić można wiele rąk pisarskich, posługujących się pismem humanistycznym. Kodeks zbudowany jest z osiemnastu składek – 231 kart liczbowanych ołówkiem. Na papierze składek 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 15, 16 widać fragmenty filigranów, które wskazują na XV i początek XVI wieku jako czas produkcji papieru¹.

W kolofonach pojawiają się daty: od 1523 do 1567 roku, co pozwala datować teksty zapisane w kodeksie na XVI wiek². Kodeks jest przykładem średniowiecznej *silva rerum*, związanej z działalnością zakonu bernardynów w Wielkopolsce.

---

¹ Tu m.in.: głowa wołu z oczami, bez nozdrzy, z długą żerdzią między rogami (prawdopodobnie Soldin 1451 r., nr 69339), korona ozdobiona łukiem z perłami, na szczycie łuku – perła i gwiazda (prawdopodobnie Thorn 1520 r., nr 52358), krzyż równoramienny grecki (prawdopodobnie Berlin 1449 r., nr 125472). Odsyłamy do numeru znaku wodnego w katalogu Piccard Online (www.piccard-online.de).

² Według Jerzego Zatheya czas powstania kodeksu *Exhortationes fratrum* to 1517–1567 rok (por. Jerzy Zathey, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963, s. 268).

To zbiór polskich i łacińskich tekstów, w przeważającej części łacińskich dokumentów zakonnych (np. formularz bernardynów prowincji polskiej z początku XVI wieku, wypisy postanowień dotyczących zakonników oraz bractw). W całym kodeksie występują też łacińskie glosy marginalne oraz interlinearne, po części pisane tą samą, co tekst główny, ręką. Prezentowany w dalszej części artykułu wiersz oraz wskazówki dotyczące udzielania spowiedzi i odpustów, dziesięć reguł rozpoznania grzechu śmiertelnego i dekalog w języku polskim³ znajdują się na karcie 156r–156v (składka trzynasta⁴, gęsto zapisana drobną kursywą o wąskiej interlinii; *nb.* pismo tej ręki nie występuje w żadnym innym miejscu kodeksu).

Umieszczenie wśród tych tekstów popularnego wówczas wiersza o woskowym baranku może świadczyć o tym, iż bernardyni odegrali pewną rolę w popularyzowaniu i rozpowszechnianiu kultu woskowych medalionów przedstawiających baranka, do których wiersz był dołączany⁵.

Omawiany utwór okalają teksty łacińskie: notatki pochodzące z dzieł różnych autorów, m.in. fragment jednego z dzieł św. Bonawentury pt. *De Profectu Religiosorum* (ks. II, cap. 62) oraz krótkie teksty z pism Mikołaja z Liry (ok. 1270–1340).

Celem artykułu jest krytyczna edycja utworu. Jest to najpewniej najstarszy zachowany tego typu tekst polski, będący bezpośrednim⁶ świadectwem rozpowszechnionego w Europie kultu agnusków, także na ziemiach polskich. Wypada przypomnieć, że agnusek (od łac. *Agnus, Agnus Dei*) to święcona przez papieża woskowa figurka, później medalion przedstawiający leżącego lub stojącego baranka⁷. Początki jego popularności w Europie sięgają już V wieku, kiedy to rozdawano wiernym pokruszone fragmenty paschału⁸, pierwsze zaś wiarygodne wzmianki

---

³ Por. Jerzy Zathey, *Katalog rękopisów...*, s. 268–278, tu też szczegółowy opis kodeksu oraz jego zawartości.

⁴ Składka ta została wykonana z innego niż reszta składek papieru. Jest on odrobinę cieńszy i nie widać na nim żadnych znaków wodnych.

⁵ Por. Jerzy Zathey, *Kilka uwag w związku z tekstem staropolskim wiersza o „Baranku Bożym”*, „Pamiętnik Literacki” 1952, R. 43, s. 446.

⁶ Najstarszym pośrednim świadectwem obecności agnuska na ziemiach Rzeczypospolitej jest, jak zauważa Janusz Nowiński, list Anny Jagiellonki z 16 listopada 1572 roku, w którym królowa dziękuje za przesłanie jej cennego upominku (zob. Janusz Nowiński, *Agnusków zapomniana moc, sława i piękno – rzecz o papieskim Agnus Dei*, „Seminare” 2011, t. 30, s. 249–250). Ich popularności dowodzi też to, że w *Opisie obyczajów* Jędrzej Kitowicz wyśmiewa ich stosowanie przez zakonników („W powszechności jednak biorąc Bernardynów, są zakonnicy dobrzy i uczeni, a to należy rozumieć, że w innych zakonach, w duchowieństwie świeckiem stan umysłowy wypadł jeszcze gorzej: nie bernardyńskiemu to lektorowi zdarzyło się, że maszynę elektryczną wziął za sztukę djabelską i położył agnusek, aby odczynić urok”. cyt. za Kamil Kantak, *Bernardyni polscy. 1573–1795–1932*, t. 2, Lwów 1933, s. 485).

⁷ Zob. Bogusław Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, hasło: *Agnusek*, s. 57.

⁸ O historii agnusków zob. Janusz Nowiński, dz. cyt., s. 245–267.

glau, q' z-akab' u lobb Ideo quicquid ultra uniti
vob' dicitur quare Laudatur, vntel ma
Grego fua baratek bozii flada. Anal wyellij.
Nimienhe pifumo yowriada ; bozego
Czifqionii woff balham, kuffmo. fprawija baranta ;
vofe yzaf yarychia thillo boma yofnoiaqon framego
dlyfawijge y g'ofhe flafq' moqz frowia frowialofq'
aldala fboffkocij mulofoq' ; frowi flodij
frowieniet pumie v p'lygobij wydawija o dewofnity ;
v wlywije nofon badqz w'nywa moqnie frowadnyf ;
d'nyqijem frowije xpowei. M'lij gelijefthnofoq' naxq'
d'fhe falfidij. C'notnij dobriij f'achowawa a ad
d'nyja thaf wydawija ; w'ielnij f'rowi
f'rowicqz uaglej t'fhe d'roni. f'athay p'jednijij ;
l'ho q' badqz q'q'q' f'ategijie w'f'it'f'ij w'alfij
y'f'qz moqnie. Moq' tabo y'f'f'q' w'iel'f'q'
f'rowi f'rowiofoq' y'dna y'rowicij ; la bofego
Mijemijem f'rowiofoq' d'awego p'f'rowiofofoq' q'q'a ;
y'f'he mala w'f'el'f'q' q'f'f'f'q' y'ego d'yl'je w'af'ij ja ;
fo moq' q'alego ad Laud d'om' n'ri y'f'rowiofoq' am
9 Q'z'p' d'ua p'p'et' d'w'aw'actio - est oia bona a do
h'no ad laudat' et uq' laud' d'ata f'ent' et y'ro
1 Laud' d'z'ab' ag'ing' oia bona q' u'f'q' q'f'ic' ad
2 o'ce u'f'q' f'f'ob'ing' q' Laudat' d'ni est d'ni
3 o'ce laudat'om' u'f'q' et em' u'f'f'f'f'f'f'ia u'f' q'ul'f'a.

Fotografia rękopisu. Karta 158 z rkps., sygn. BK 101

na jego temat pochodzą z *Ordo romanus* z IX wieku⁹. Najpierw agnuski były wytwarzane tylko z pszczelego wosku, od XII wieku dodawano do nich krzyżmo. W XV wieku powrócono do wcześniejszej tradycji, krzyżmo mieszając tylko z wodą przeznaczoną do święcenia baranków (tzw. chrzest agnusków). Z uwagi na liczne właściwości i apotropeiczny charakter oraz wyjątkowość baranków (święcone przez papieża w Wielką Sobotę na początku pontyfikatu i później co 7 lat), były one coraz bardziej pożądane przez wiernych. Ze względu na szacunek, jaki wzbudzały, przechowywano je najczęściej w relikwiarzach (zwłaszcza w pacyfikałach).

Popularność agnusków wyjaśnić można tym, że wierzono iż – pobożnie noszone – miały strzec przed licznymi niebezpieczeństwami. Zgodnie z oracjami papieskimi chroniły one od gradobicia, huraganów, burz, piorunów i nawałnic, oszustw i pokus szatana, wrogów, zarazy, padaczki, nieszczęść na morzu, wylewu rzek, pożarów, niegodziwości ludzkiej, nieszczęścia w połogu i bólów porodowych, fałszywych oskarżeń, złych duchów¹⁰. Najbardziej popularne były w XV wieku, wtedy też zaczęły powstawać pieśni pochwalne na ich temat.

2. POLSKI TEKST O AGNUSKU

Poświęcony agnuskowi wiersz, który znalazł się w kodeksie Biblioteki Kórnickiej, choć zapisany w XVI wieku, z całą pewnością jest starszy. Dolną granicę jego powstania wyznacza okres pontyfikatu Marcina V (1417–1431), gdyż dopiero z tego czasu pochodzi wyrażone w wierszu przekonanie, iż tylko papież może poświęcić agnuski¹¹ (w wierszu czytamy: *jenże przez papieża tylko bywa poświęcon samego*).

Źródłem (niekoniecznie bezpośrednim) dla polskiego tekstu jest komentarz, jaki Urban V (1362–1370) dołączył do trzech *Agnus dei* przesłanych w darze Janowi Paleologowi. Komentarz ten, skomponowany przez A. Frariego, jest wierszowany (podobnie jak tekst polski) i opisuje moc agnuska¹²:

Balsamus ac munda cera, cum chrismatis unda,
 Conficiunt Agnum, quem do tibi munere magno.
 Fove velut natum, per mystica sanctificatum,
 Fulgur desursum depellit et omne malignum,
 Prægnans servatur, sine vi partus liberatur:

⁹ Feo Belcari, *Un Agnus Dei di Giovanni XXII e alcuni oggetti di uso personale ed ornamento*, [w:] *Campiglia. Un castello e il suo territorio. II. Indagine archeologica*, oprac. Giovanna Bianchi, t. 2, Firenze 2004.

¹⁰ Zob. Janusz Nowiński, dz. cyt., s. 253; Feo Belcari, dz. cyt., s. 445–447.

¹¹ Zob. Janusz Nowiński, dz. cyt., s. 248.

¹² Za te informacje i wszelką pomoc źródłową dziękujemy ks. dr. Januszowi Nowińskiemu. Wydanie tekstu łacińskiego i informacje na jego temat zob. Feo Belcari, dz. cyt., s. 446, przypis 16, a także *Agnus Dei di cera benedetti*, [w:] *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni compilato da Gaetano Moroni romano*, Venezia 1840, s. 127–133.

Portatur munde, servat de fluctibus undæ,
 Peccatum frangit ut Christi sanguis et angit.
 Dona profert dignis, virtutem destruit ignis,
 Morte repentina salvat, Satanæque ruina.

Komentarz ten był wielokrotnie przepisywany, tłumaczony na języki wernakularne i rozwijany. Funkcjonował w wielu redakcjach łacińskich, różniących się poszczególnymi wersami i ich kolejnością. W niemieckich rękopisach z XV wieku¹³ pojawiają się dwa dodatkowe łacińskie wersy, których treść ma swój odpowiednik w wersji polskiej:

Si quis honorat eum, retinet ab hoste triumphum.
 Pars huius minima valet ut integra tota.

3. Z CZEGO SIĘ BARANEK BOŻY SKŁADA – WYDANIE

Tekst wiersza został opublikowany w 1968 roku przez Michała Muszyńskiego wraz z innymi polskojęzycznymi fragmentami z kodeksu BK 101¹⁴. Z uwagi na czas, jaki upłynął od pierwszej edycji, a co za tym idzie – zmianę praktyki edytorskiej (choćby w zakresie zaznaczania znaków delimitacji, obecnych już w rękopisie¹⁵), a także przekonanie o konieczności dołączenia aparatu krytycznego, decydujemy się na filologiczne wydanie tekstu. Tam, gdzie prezentowana w artykule transkrypcja różni się od zaproponowanej przez Muszyńskiego, zaznaczamy rozbieżności.

TRANSLITERACJA

W transliteracji przyjęto zasady zaproponowane w *Zasadach wydawania tekstów staropolskich. Projekt z 1955 roku*, w części dotyczącej wydawnictw typu A. W wyjątkowych sytuacjach zasady zostały dostosowane do specyficznych wymogów transliteracji tego zabytku.

Graficzne warianty samogłoski y oddajemy w transkrypcji jako literę y (niezależnie od tego, czy występuje bez żadnych dodatkowych oznaczeń, czy też z jedną lub z dwiema kropkami ponad). Wszystkie litery s w rękopisie zostały zapisane jako tzw. długie s (ſ) i w transkrypcji zostały oznaczone jako s. Zainteresowanych tym zagadnieniem odsyłamy do rękopisu.

¹³ Adolph Franz, *Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter*, t. 1, Freiburg im Breisgau 1909, s. 570–571.

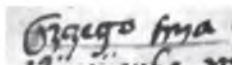
¹⁴ Zob. Michał Muszyński, *Głosy, zapiski i niektóre teksty polskie w starych drukach i rękopisach Biblioteki Kórnickiej do roku 1550, cz. II*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1968, z. 9–10, s. 223–224.

¹⁵ O ich znaczeniu zob. monografia Tomasza Miki, *Kazania świętokrzyskie – od rękopisu do zrozumienia tekstu*, Poznań 2012.

W transliteracji zachowano układ graficzny zabytku, na lewym marginesie umieszczono ponadto numerację co 5 rzędów.

Wielkie i małe litery, a także pisownię łączną lub rozdzielną zachowano według oryginału. W sytuacjach wątpliwych wybrano zapis bardziej prawdopodobny, z adnotacją w przypisie dolnym.

W rękopisie występuje znak interpunkcyjny w kształcie krótkiej ukośnej kreski , który w transliteracji został oddany za pomocą znaku specjalnego /.

Rubrykowanie występujące w rękopisie zostało oddane w transliteracji za pomocą pogrubienia czcionki i podkreślenia (wszystkie podkreślenia w tekście zostały wykonane czerwonym atramentem). Na 18 wielkich liter¹⁶ zapisanych w rękopisie 17 zostało wyróżnionych za pomocą czerwonego koloru. Ponadto rubrem wyróżniona została jedna mała litera. Najprawdopodobniej jest to pomyłka skryby, który chciał zaznaczyć na czerwono wielką literę „M”, zamiast tego wyróżnił w rzędzie powyżej małą literę „k”. Czerwone podkreślenie występuje trzykrotnie w pierwszym, trzecim i czwartym rzędzie, w których wyróżniono w ten sposób odpowiednio: 11 inicjalnych liter, 10 inicjalnych liter, 9 inicjalnych liter.

W rękopisie występują ponadto trzy skróty *per contractionem*, zaznaczone za pomocą łuczku ponad skróconym wyrazem. Dotyczy to zapisów „baⁿdącz” i „baⁿdze”, w wypadku których skrót został rozwinięty w górnej frakcji, oraz w wypadku zapisu x^poweŷ. W drugim z przytoczonych przykładów zdecydowano się zachować skrót, ponieważ istnieją dwa prawdopodobne rozwinięcia: *krystowej* oraz *krystusowej*.

Zastosowane w transliteracji oznaczenia

- /   oznaczenie znaku specjalnego
- =   przeniesienie części tekstu do innego rzędu
- [wyrazy należą do rzędu następnego
-]   wyrazy należą do rzędu poprzedniego
- [[..]]   dwie litery skreślone w rękopisie
- { }   tekst nadpisany między rzędami należący do tekstu głównego

¹⁶ Na 19, jeżeli liczyć poprawione z małej litery B w wyrazie „Bozego”.

Transliteracja

- ¹ Szczego szya baranek bozy szklada / Ajak wyełky=[=vszytek ma
Nynyeysze pyszmo powyada
Czyscyony wosk balszam kryszmo / szprawy baranka=[=Bozego¹⁷
Iensze prasz papyesza thylko bywa poszwyczon szamego
- ⁵ Blyszkawycze y gynsze szlosczy moczą szwoyą szwyszokosczy
Oddala szboszkyey mylosczy
Brzemyenne panye v przygody wybawya o dewszyth¹⁸=[=kyey szkody
A vczlywye noszon baⁿdącz / wryrywa moczyne szwadnych=[=nądz
Obyczayem krwyie xp^opowey / Mdly czelyeszthnosczy
- ¹⁰ dvse kalszdey / Cznothy dobrym szachowawa a od
ognya thesz wybawya
Szmyerczy nagley tesze brony / szathan przednym=[=wyełmy sztrony
Aktho gy baⁿdze czczycz statecznye wszythky walky
zetrze moczyne Moczy tako yesth czy wyełkyey
- ¹⁵ / ktorey szwyątoszcz ządna pewnyey
Myemye [..]{-wa-}¹⁹ szwyathka ktarego Poszwycątoszczy czya=[=la boszego
ysze mala wszelka cząsthka yego Tyllye waszȳ ya=
ko mocz czalego

TRANSKRYPCJA

Transkrypcję sporządzono zgodnie ze standardami wyznaczonymi przez *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt* (wydawnictwa typu A). Ponieważ obok zamieszczono transliterację, w transkrypcji zrezygnowano z zachowania oryginalnych znaków delimitacji – znaków specjalnych oraz wielkich liter (vs. § 51 *Zasad*). Wprowadzono współczesną interpunkcję, której część pokrywa się z interpunkcją oryginalną.

Lekcje niepewne oraz miejsca, które w poprzednim wydaniu zostały zinterpretowane inaczej, oznaczono i opisano w przypisach. Odmienne decyzje poddyktowane są innym zrozumieniem tekstu, wynikającym z pogłębionej analizy filologicznej i kulturowej (uwzględniającej kanoniczny tekst łaciński). Pod transkrypcją utworu podajemy propozycję jego współczesnego tłumaczenia. Ze względów semantycznych zachowano pisownię „baranek” małą literą²⁰.

¹⁷ Najprawdopodobniej wielka litera „B” przerobiona z małej.

¹⁸ Tak w rkp.

¹⁹ Tak w rkp.

²⁰ Objasnienie tego wyboru znajduje się w komentarzu kulturowym (we wstępie).

Z czego się baranek boży²¹ składa
a²² jak wielki użytek ma,
niniejsze pismo powiada.

Czyszczony wosk, balsam, krzyżmo
sprawia baranka bożego²³,
jenże przez²⁴ papieża tylko
bywa poświęcon samego.

Błyskawice i jinsze złości
mocą swoją z wysokości
oddala z boskiej miłości.

Brzemienne panie u przygody
wybawia ode wszytkiej szkody.
A uczliwie noszon będąc,
wryrywa mocnie z wodnych²⁵ nądz²⁶.

Obyczajem krwie Krystowej²⁷
mdli²⁸ cielestności dusze kalźdej.
Cnoty dobrym zachowawa
a od ognia też wybawia.

Śmierci nagłej teże broni,
szatan²⁹ przed nim wielmi stroni.
A kto ji będzie czcić statecznie,
wsztyki walki zetrze mocnie.

Mocy tako jest ci wielkiej,
ktorej świętość³⁰ żądna³¹ pewniej

²¹ *Musz.* Baranek Boży.

²² Z uwagi na kopolatywną funkcję, w jakiej użyte zostało w tym miejscu staropolskie *a*, w transkrypcji zrezygnowano z postawienia przed tym spójnikiem przecinka.

²³ *Musz.* Baranka Bożego.

²⁴ *Musz.* Przez.

²⁵ *Musz.* z zwodnych. Łacińskie źródło sugeruje jednak inne odczytanie: *servat de fluctibus undae*.

²⁶ Możliwa także lekcja: nędz. (tak *Musz.*).

²⁷ Możliwa także lekcja: Krystusowej. *Musz.*: Krwie Chrystusowej.

²⁸ *Musz.* Mdły.

²⁹ *Musz.* Szatan.

³⁰ *Musz.* świętość.

³¹ Możliwa także lekcja: żądna (tak *Musz.*).

nie³² miewa świadka, ktorego³³
 po świętości Ciała Bożego,
 iżże mała wszelka cząstka jego
 tyle waży jako moc całego.

Układ stroficzny i podział na wersy wprowadzony został w oparciu o układ rymów (zob. tabela). Z uwagi na przyjęte kryteria układ ten znacząco różni się od zaproponowanego przez M. Muszyńskiego (w jego wydaniu tekst nie został w ogóle podzielony na strofy, każdy wers rozpoczyna się od wielkiej litery i w przybliżeniu odpowiada jednemu wersowi rękopisu). Także interpunkcja i oznaczenia wielkich liter zaproponowane w poniższej transkrypcji nie w pełni odpowiadają poprzedniemu wydaniu. Wyróżniono siedem strof z całostkami rytmicznymi liczącymi od ośmiu do dziesięciu sylab.

Układ rymów i podział strof

Strofa	Wiersze	Sylaby	Tekst + rymy	Układ rymów
I	1	10	Z czego się baranek boży składa	A ż dokł.
	2	8	a jak wielki użytek ma ,	A m ndokł.
	3	8	n iniejsze pismo powiada .	A ż dokł.
II	4	8	C zyszczony wosk, balsam, krzyżmo	A ż ndokł.
	5	8	sprawia baranka bożego ,	B ż dokł.
	5	8	j eńże przez papieża tylko	A ż ndokł.
	6	8	bywa poświęcon samego .	B ż dokł.
III	7	9	B łyskawice i jinsze złości	A ż dokł.
	8	8	mocą swoją z wysokości	A ż dokł.
	9	8	o ddala z boskiej miłości .	A ż dokł.

³² Musz. nie.

³³ W XV i XVI wieku częste były zdania względne wprowadzane za pomocą zaimka względnego *ktory* bez zapowiednika. Co więcej, szczególnie przy zdaniach względnych dopełnieniowych, zaimek *ktory* nie byłby zgodny pod względem przypadku i liczby z opuszczonym zapowiednikiem (zob. Marian Kucała, *Zaimek względny „który” bez zapowiednika zespolenia*, [w:] *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. Ireneusz Bobrowski, Kraków 2003 s. 147–152). Tłumacz wiersza mógł ponadto nie uzgodnić przypadku ze względu na rym do „bożego”. Musz. którego.

IV	10	9	Brzemienne panie u przygody	A ż dokł.
	11	9	wybawia ode wszystkiej szkody.	A ż dokł.
	12	8	A uczliwie noszon będąc,	B m ndokł.
	13	8	wyrywa mocnie z wodnych nądz.	B m ndokł.
V	14	8	Obyczajem krwie Krystowej	A m dokł.
	15	9	mdli cielestności dusze kalźdej.	A m dokł.
	16	8	Cnoty dobrym zachowawa	B ż ndokł.
	17	8	a od ognia też wybawia.	B ż ndokł.
VI	18	8	Śmierci nagłej teże broni,	A ż dokł.
	19	8	szatan przed nim wielmi stroni.	A ż dokł.
	20	9	A kto ji będzie czcić statecznie,	B ż ndokł.
	21	8	wszytki walki zetrze mocnie.	B ż ndokł.
VII	22	8	Mocy tako jest ci wielkiej,	A ż dokł.
	23	8	ktorej świętość żadna pewniej	A ż dokł.
	24	8	nie miewa świadka, ktorego	B ż dokł.
	25	9	po świętości Ciała Bożego,	B ż dokł.
	26	10	iże mała wszelka cząstka jego	B ż dokł.
	27	10	tyle waży jako moc całego.	B ż dokł.

TŁUMACZENIE FILOLOGICZNE

Jakie są składniki agnuska³⁴ i jak wielki jest z niego pożytek³⁵, przedstawia niniejszy tekst.

³⁴ We współczesnym języku polskim wyrażenie *Baranek Boży* zdaje się zarezerwowane do tłumaczenia wyrażenia *Agnus Dei* w jego użyciu liturgicznym (śpiew *Agnus Dei*) czy biblijnym (zob. np. J 1,29). Z uwagi na to w powyższym tłumaczeniu konsekwentnie używamy obecnego w literaturze przedmiotu terminu *agnusek* (zob. np. hasło *Encyklopedia kościelna*, red. Michał Nowodworski, Warszawa 1873).

³⁵ Możliwa też lekcja: 'jak wiele ma zastosowań' (Sstpl *użytek* 'dobro wynikające z posiadania czegoś lub z działania, pożytek, zysk', ale też 'działanie, czynienie czegoś'). W tekście łacińskim brak tego wprowadzenia.

Czyszczony wosk, balsam, krzyżmo³⁶ składają się na agnuska,
 który może być święcony tylko przez samego papieża.
 Swoją mocą, pochodzącą z nieba, oddala błyskawice i inne zło dzięki miłosierdziu
 bożemu.
 Kobiety brzemiennie chroni przed nieszczęściem w porodzie³⁷,
 a noszony z czystym sumieniem³⁸, niezmiennie wybawia od wodnych nieszczęść³⁹.
 Tak jak krew Chrystusowa, osłabia pokusy ciała każdego człowieka.
 Cnoty dobrym ludziom⁴⁰ zachowuje, a także wybawia od ognia.
 Broni też od nagłej śmierci, szatan stroni od niego bardzo⁴¹.
 A kto go będzie czcił wiernie⁴², zwycięży we wszystkich walkach.
 Ma tak wielką moc, że mała jego częśćka ma takie same właściwości jak całość
 (a żadna inna relikwia, poza Najświętszym Sakramentem, nie ma z pewnością
 takiej mocy jak agnusek)⁴³.

W polskim tekście, w odróżnieniu od łacińskiej podstawy, nie ma mowy
 o tym, że agnusek został ofiarowany komuś jako wielki dar. Tekst łaciński jest
 adresowany do konkretnej osoby (*quem do tibi munere magno*), polski nie.
 W polskim wierszu jest za to wprowadzenie zapowiadające wskazanie „składni-
 ków” i właściwości agnuska, informacja o tym, że może być święcony tylko przez
 papieża, a także o tym, że agnusek, zaraz po Najświętszym Sakramencie, ma
 największą moc. Inny jest też układ rytmiczny całości (w wersji polskiej mocno
 zróżnicowany).

³⁶ Agnuski były robione z czystego wosku świecy paschalnej. Od XV wieku nie mieszano go już z innymi składnikami, a krzyżmo (połączenie oleju i balsamu, poświęcone w trakcie Mszy Krzyżma Świętego w Wielki Czwartek) i balsam dodawano do wody, w której zanurzano agnuski, by je poświęcić. Szerzej zob. wstęp dot. datowania.

³⁷ Staropolskie *przygoda* ma wiele znaczeń, m.in. ‘poród/połów’, jak i po prostu ‘choroba’. W źródle łacińskim tej dwuznaczności nie ma: *Praegnans servatur, sine vi partus liberatus*, stąd decyzja o wyborze znaczenia pierwszego.

³⁸ Staropolskie *uczliwie* to ‘zgodnie z zasadami etycznymi, moralnie’. W tekście łacińskim czytamy: *Portatur munde*.

³⁹ Wersja łacińska *servat de fluctibus undae* nie podpowiada, czy chodzi tylko o powódź, czy też o wszelkie nieszczęścia związane z wodą. Być może na wzór polskiej inwokacji do Trisagionu należałoby tłumaczyć po prostu ‘niezmiennie wybawia od wody’ (por. *od powietrza, głodu, ognia i wojny*).

⁴⁰ Przyjmujemy najbardziej ogólne znaczenie leksemu *dobry* (łacińskie źródło: *dona profert dignis*). Inne możliwe interpretacje: ‘dobrze czyniącym/ łaskawym, miłosiernym’, ‘prawym, cnotliwym’, ‘określonej wartości’.

⁴¹ Sstpl nie notuje żadnego użycia leksemu *stronić*. W XVI wieku z pewnością był już w użyciu i przyjmował te same, co współcześnie, znaczenia (zob. np. *Pieśń 11*. Jana Kochanowskiego: *Stronisz przede mną, Neto nie tykana*).

⁴² *Słownik staropolski* notuje tylko dwa użycia leksemu *statecznie* (‘dokładnie’ lub ‘skutecznie’). *Stateczność* to jednak ‘stałość w uczuciu i działaniu’, a także ‘miłość, oddanie (jako cnota chrześcijańska)’. Źródło łacińskie mówi jedynie *Si quis honorat eum*.

⁴³ Szerzej zob. przypis 33 do transkrypcji.

***

Jesteśmy przekonani, że zaprezentowany tutaj wiersz *Z czego się baranek boży składa* jest nie tylko ciekawym źródłem wiedzy o kulturze religijnej średniowiecza, ale ma też niemałą wartość literacką. Mamy nadzieję, że nasza edycja zwróci na niego uwagę badaczy – uwagę, na którą z pewnością zasługuje.

BIBLIOGRAFIA

- Agnus Dei di cera benedetti*, [w:] *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni compilato da Gaetano Moroni romano*, Venezia 1840.
- Belcari Feo, *Un Agnus Dei di Giovanni XXII e alcuni oggetti di uso personale ed ornamento*, [w:] *Campiglia. Un castello e il suo territorio. II. Indagine archeologica*, oprac. Giovanna Bianchi, t. 2, Firenze 2004.
- Encyklopedia kościelna*, red. Michał Nowodworski, t. 1, Warszawa 1873.
- Franz Adolph, *Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter*, t. 1, Freiburg im Breisgau 1909.
- Kantak Kamil, *Bernardyni polscy. 1573–1795–1932*, t. 2, Lwów 1933.
- Kucała Marian, *Zaimk względny „który” bez zapowiednika zespolenia*, [w:] *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. Ireneusz Bobrowski, Kraków 2003.
- Mika Tomasz, *„Kazania świętokrzyskie” – od rękopisu do zrozumienia tekstu*, Poznań 2012.
- Muszyński Michał, *Głosy, zapiski i niektóre teksty polskie w starych drukach i rękopisach Biblioteki Kórnickiej do roku 1550, cz. II*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1968, z. 9–10.
- Nadolski Bogusław, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006.
- Nowiński Janusz, *Agnusków zapomniana moc, sława i piękno – rzecz o papieskim Agnus Dei*, „Seminare” 2011, t. 30.
- Zathay Jerzy, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963.
- Zathay Jerzy, *Kilka uwag w związku z tekstem staropolskim wiersza o „Baranku Bożym”*, „Pamiętnik Literacki” 1952, R. 43.

ABSTRACT

RESEARCH CLUB OF THE LOVERS OF POLISH LANGUAGE HISTORY
POLISH STUDIES INSTITUTE ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY

***FROM WHAT DOES THE AGNUS DEI CONSISTS OF –
A FORGOTTEN TEXT OF THE KÓRNIK LIBRARY***

This article is a proposal of a new edition of the text of Agnus Dei contained in the manuscript kept in the Kórnik Library (manuscript No. BK 101), consisting of comprehensive transliteration, scientific transcription with linguistic commentary and – which is a significant novelty compared to the previous editions of historical texts – philological translation. The combined analysis of language and versification allowed for a fuller reading of the meaning of the text and – in consequence – the drafting of a new transliteration and transcription, in many places different from the one published by M. Muszyński in 1968.

The article contains a description of the codex in which the presented text is written, a short history of the European and Polish cult of wax medallions consecrated by the Pope, as well as the Latin text of a poem about Agnus Dei, which may be the source (although not necessarily a direct one) of the Polish text.